

УДК 316.61-047.37

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.13>

Вікторія КОВАЛЕНКО

кандидат психологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри спеціальної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ORCID: 0000-0002-7792-4653

Бібліографічний опис статті: Коваленко, В. (2022). Особливості поведінки дітей з інтелектуальними порушеннями старшого шкільного віку. *Acta Paedagogica Volynienses*, 6, 85–90, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.13>

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті представлено результати теоретико-експериментального дослідження особливостей поведінки старших школярів з інтелектуальними порушеннями. Метою статті є виявлення особливостей поведінки дітей старшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Дослідження здійснювалось упродовж підготовчого, експериментального та узагальнюючого етапів. На підготовчому етапі вивчався стан розробленості проблеми у науці, розроблявся конструкт діагностичних методик; на експериментальному – проводився констатувальний експеримент із застосуванням опитувальників, на третьому етапі здійснюється аналіз, систематизація, обробка накопиченого емпіричного матеріалу. Встановлено, що загальними для старших школярів з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями є зниження імпульсивності та схильності до виникнення порушень поведінки на тлі розвитку когнітивних та афективних процесів. Серед обох груп дітей виявлено респондентів, які демонструють схильність до конформістської, асоціальної й антисоціальної поведінки. Внаслідок порушення нейродинамічних процесів, труднощів встановлення причинно-наслідкових зв'язків старші школярі з інтелектуальними порушеннями є більш схильними до виникнення порушень поведінки. Рівень комунікативних здібностей школярів з інтелектуальними порушеннями є низьким. Такі діти не прагнуть спілкування, у новій компанії почувають себе скучно; їм краще проводити час наодинці, вони обмежують свої знайомства; мають труднощі у встановленні контактів з людьми; погано орієнтуються у незнайомій ситуації; болісно переживають образи. Старшим школярам з інтелектуальними порушеннями притаманні труднощі комунікативної взаємодії та виразні порушення організаторських здібностей, що виявляються в невмінні планувати та контролювати діяльність, приймати рішення та покладати на себе відповідальність за їх виконання.

Ключові слова: старші школярі, поведінка, діти з інтелектуальними порушеннями, соціалізація, комунікативні здібності.

Viktoriia KOVALENKO

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Acting of Head of the Department of Special Pedagogy, Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda, Valentynivska str., 2, Kharkiv, Ukraine, 61168

ORCID: 0000-0002-7792-4653

To cite this article: Kovalenko, V. (2022). Osoblyvosti povedinky ditei z intelektualnymy porushenniamy starshoho shkilnoho viku [Peculiarities of the behavior school age children with intellectual disability]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 6, 85–90, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.13>

PECULIARITIES OF THE BEHAVIOR SCHOOL AGE CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITY

The article presents the results of a theoretical-experimental study of the characteristics of the behavior of senior schoolchildren with intellectual disabilities. The purpose of the article is to identify the characteristics of the behavior of children of high school age with intellectual disabilities. The research was carried out during the preparatory, experimental and generalization stages. At the preparatory stage, the state of development of the problem in science was studied, criteria and indicators of behavior were determined, the construct of diagnostic methods was developed; at the second stage,

a ascertaining experiment was conducted using questionnaires, at the third stage, the analysis, systematization, and processing of the accumulated empirical material was carried out. It has been established that a decrease in impulsivity and a tendency to the occurrence of behavioral disorders against the background of the development of cognitive and affective processes is common to senior schoolchildren with normotypical development and intellectual disorders. Among both groups of children, respondents who demonstrate a tendency to conformist, antisocial and antisocial behavior were found. As a result of disruption of neurodynamic processes, difficulties in establishing cause-and-effect relationships, older schoolchildren with intellectual disabilities are more prone to behavioral disorders. The level of communicative abilities of schoolchildren with intellectual disabilities is significantly lower. Such children do not seek communication, they feel constrained in a new company; they prefer to spend time alone, they limit their acquaintances; have difficulties in establishing contacts with people; are poorly oriented in an unfamiliar situation; are painfully experiencing insults. Senior schoolchildren with intellectual disabilities are characterized by difficulties in communicative interaction and distinct violations of organizational abilities, which are manifested in the inability to plan and control activities, make decisions and assume responsibility for their implementation.

Key words: *older schoolchildren, behavior, children with intellectual disabilities, socialization, communication skills.*

Актуальність проблеми. Успішна соціалізація старших школярів характеризується здатністю особистості пристосовуватися до вимог суспільства та, водночас, уміннями певною мірою протистояти йому. Зокрема, О. Бондарчук зазначає, що соціально-нормативна поведінка та вміння приймати рішення й брати на себе за них відповідальність, здійснювати вибір способу виходу з конфліктних ситуацій є важливим фактором соціальної інтеграції (Bondarchuk, 2006). У цьому випадку ступінь сформованості соціально-нормативної поведінки є індикатором соціалізованості особистості та результатом соціалізації у старшому шкільному віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти поведінки осіб з інтелектуальними порушеннями відображені в наукових працях Ю. Бистрової, О. Гаврилова, І. Григор'євої, С. Єросової, В. Коваленко, В. Кривуші, М. Матвєєвої, С. Миронової, Л. Руденко, В. Синьова, О. Северова, Н. Серомахи, Д. Шульженко та ін. У вітчизняній спеціальній педагогіці фундаментальні дослідження поведінки осіб з інтелектуальними порушеннями було здійснено академіком В. Синьовим і його науковою школою. Так, А. Бистров, Ю. Бистрова, Л. Руденко досліджували віктимну, конфліктну та агресивну поведінку підлітків з інтелектуальними порушеннями; С. Єросова, В. Кривуша, В. Синьов, О. Северов вивчали девіантну та асоціальну поведінку осіб з інтелектуальними порушеннями, особливості застосування правил дисциплінованої поведінки школярами з інтелектуальними порушеннями. Проблему формування соціальної поведінки дітей з помірними інтелектуальними порушеннями вивчали О. Гаврилов, І. Григор'єва, М. Матвєєва, С. Миронова; особливості поведінки підлітків з інтелектуальними порушеннями у фруструючих ситуаціях

вивчала Н. Серомаха. Взаємозв'язок поведінки осіб з інтелектуальними порушеннями та ступеня їх соціалізованості відображено в працях В. Коваленко, І. Тат'янчикової, О. Хохліної, О. Христюк. Встановлено, що поведінка особистості є індикатором успішності її соціалізації, тобто процесу входження до різних спільнот людей. Важливою складовою процесу соціалізації людини є виникнення і розвиток уявлень про правила поведінки, що співпадають чи не співпадають з традиціями і звичаями людської спільноти, про моральне чи аморальне, таке, що схвалюється або засуджується, що дозволено або заборонено тощо. Саме ці уявлення реалізуються в актах поведінки людини.

Мета дослідження – виявити та охарактеризувати особливості поведінки старших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виявлення особливостей поведінки старших школярів з інтелектуальними порушеннями передбачає вивчення їх схильності до виникнення асоціальної, антисоціальної та конформістської поведінки. Для дослідження особливостей поведінки старших школярів з інтелектуальними порушеннями використовувався метод порівняльного аналізу. Експериментальним дослідженням було охоплено 192 дитини, з них: 96 – школярі з інтелектуальними порушеннями; 96 – школярі з нормотиповим розвитком. На констатувальному етапі дослідження було використано наступні методи: теоретичні: порівняння, узагальнення та систематизація науково-теоретичних даних для вивчення стану розробленості проблеми та шляхів її вирішення; емпіричні: «Опитувальник визначення схильності до порушень соціально-нормативної поведінки» (В. Коваленко)», методику «КОС-2» (В. Синявський, Б. Федоришин), статистичні – точний критерій Фішера, χ^2 .

Перейдемо до аналізу результатів опитування старших школярів з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями за методикою «Опитувальник визначення схильності до порушень соціально-нормативної поведінки» (В. Коваленко)». Було виявлено, що старші школярі з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями демонструють зниження здатності до виникнення порушень соціально-нормативної поведінки на тлі розвитку когнітивних та афективних процесів, зниження імпульсивності (Коваленко, 2022). Проте було виявлено серед обох груп респондентів, які демонструють схильність до конформістської ($p = 0.039$) та асоціальної й антисоціальної поведінки ($p = 0.002$). Педагогічний та психологічний аналіз отриманих даних вказує, що більшість старших школярів з нормотиповим розвитком демонструють соціально-нормативну поведінку (66,67% – хлопці, 66,67% – дівчата), натомість респонденти з інтелектуальними порушеннями більш схильні до асоціальної, антисоціальної та конформістської поведінки. Дані результати підтверджують твердження академіка В. Синьова про те, що особи з інтелектуальними порушеннями потребують чітко сформульованих і постійних вимог до поведінки та систематичного контролю та акцентуванні уваги на важливості слідування суспільним правилам і нормам (Syniov, 2010, p. 549). Було виявлено, що загальним для обох груп респондентів є схильність до виникнення асоціальної та антисоціальної видів девіантної поведінки, ніж конформістської.

Аналіз результатів експериментального дослідження схильності до виникнення порушень поведінки за гендерним критерієм вказує, що більш схильні до асоціальної та антисоціальної поведінки хлопці (серед респондентів з інтелектуальними порушеннями 31,38% хлопці, 24,44% – дівчата; серед респондентів з нормотиповим розвитком хлопці 21,57%, 15,56% дівчата), а до конформістської – дівчата (серед респондентів з інтелектуальними порушеннями 23,53% хлопці, 28,89% – дівчата; серед респондентів з нормотиповим розвитком хлопці 11,76%, 17,77% дівчата).

Разом з тим, отримані відповіді респондентів на запитання опитувальника вказують, що діти з інтелектуальними порушеннями є більш схильними до виникнення порушень соці-

ально-нормативної поведінки, переважно, внаслідок порушення у них нейродимічних процесів. Встановлено, що респонденти, які більш схильні до конформістської поведінки є торпідними, млявими. Їм важко засвоювати зміст соціальних норм, усвідомлювати їх значущість, проте вони достатньо легко підпорядковуються правилам поведінки, якщо ці правила є чіткими та зрозумілими. Їх поведінка характеризується низьким ступенем соціальної активності, їх пристосованістю, бажанням отримати похвалу.

Респонденти, які схильні до асоціальної чи антисоціальної видів девіантної поведінки є збудливими, імпульсивними та розгальмованими. Вони швидко та бурхливо реагують на зміну ситуації, на зауваження про порушення поведінки, відповідають та діють імпульсивно, не розуміючи наслідків своєї поведінки, діють не умисно. Натомість старші школярі з нормотиповим розвитком демонструють усвідомлену конформістську поведінку як спосіб інтеграції до певної спільноти шляхом безумовного прийняття її норм і правил, без елементарних виявів власної індивідуальної позиції.

Розглянемо результати опитування респондентів за методикою «КОС-2» (В. Синявський, Б. Федоришин) (Таблиця 1).

Представлені в таблиці 1 дані вказують на наявність значущих розбіжностей за показником «комунікативні здібності» між респондентами старшого шкільного віку з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями ($\chi^2 = 5.27$; $p = 0.033$). Незважаючи на те, що домінуючим в обох групах респондентів є середній рівень розвитку комунікативних здібностей (50% у групі з інтелектуальними порушеннями, 51,04% у групі дітей з нормотиповим розвитком), серед респондентів з інтелектуальними порушеннями встановлено достатньо велику кількість дітей з рівнем комунікативних здібностей «нижче середнього» (34,38%). Ці діти не прагнуть спілкування, у новій компанії почувають себе скучно; їм краще проводити час наодинці, вони обмежують свої знайомства; мають труднощі у встановленні контактів з людьми; погано орієнтуються у незнайомій ситуації; болісно переживають образи. Серед респондентів з нормотиповим розвитком рівень комунікативних здібностей «нижче середнього» встановлено у 21,88% опитаних.

Таблиця 1

Рівень сформованості комунікативних здібностей старших школярів з інтелектуальними порушеннями та нормотиповим розвитком

Рівень розвитку комунікативних здібностей	Респонденти старшого шкільного віку		Критерій достовірності
	з інтелектуальними порушеннями n = 96	з нормотиповим розвитком n = 96	
Дуже високий	–	5,21	$\chi^2 = 5.27; p = 0.033$
Високий	8,33	20,83	
Середній	50	51,04	
Нижче середнього	34,38	21,88	
Низький	7,29	1,04	

Натомість старші школярі із *середнім рівнем* розвитку комунікативних здібностей прагнуть налагодження контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, проте потенціал їх комунікативних здібностей не відрізняється високою стійкістю. Ці діти не залучаються до комунікативної взаємодії тільки після здійснення зовнішньої стимуляції з боку оточуючих, тож цим школярам необхідно розвивати та вдосконалювати власні комунікативні здібності.

За результатами опитування респондентів обох груп виявлено дітей з *низьким рівнем* комунікативних здібностей (7,29% серед школярів з інтелектуальними порушеннями; 1,04% серед школярів з нормотиповим розвитком). Цим дітям притаманні значні труднощі побудови комунікативної взаємодії з іншими людьми, порушення здатності адекватно інтерпретувати отримувану в ході спілкування інформацію, а також правильно її передавати. Спостерігається пасивність та індиферентність комунікативних контактів.

Аналізуючи результати опитування також було виділено респондентів з високим рівнем комунікативних здібностей (серед дітей з нормотиповим розвитком 8,33%, серед дітей

з інтелектуальними порушеннями – 20,83%). Ці діти орієнтуються в комунікативній ситуації, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, допомагають близьким, друзям.

Серед респондентів з нормотиповим розвитком також виявлено дітей, які мають дуже високий рівень розвитку комунікативних здібностей (5,21%). Такі діти мають розвинену потребу в комунікативній діяльності та активно прагнуть до неї, невимушено поведуться у новому колективі, ініціативні. Вони самі шукають такі види діяльності, які б задовольняли їхню потребу в комунікації. Серед старших школярів з інтелектуальними порушеннями дуже високого рівня комунікативних здібностей виявлено не було.

Перейдемо до аналізу відповідей респондентів на питання опитувальника за показником «організаторські здібності» (Таблиця 2).

Представлені в Таблиці 2 дані вказують на наявність значущих розбіжностей за показником «організаторські здібності». Встановлено, що більшість респондентів старшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями мають рівень розвитку організаторських здібностей «нижче середнього» (70,83%). Такі діти погано

Таблиця 2

Рівень сформованості організаторських здібностей старших школярів з інтелектуальними порушеннями та нормотиповим розвитком

Рівень розвитку організаторських здібностей	Респонденти старшого шкільного віку		Критерій достовірності
	з інтелектуальними порушеннями n = 96	з нормотиповим розвитком n = 96	
Дуже високий	–	–	$\chi^2 = 26.61; p = 0$
Високий	–	23,96	
Середній	15,63	63,54	
Нижче середнього	70,83	8,33	
Низький	13,54	4,17	

орієнтуються у незнайомій ситуації, є безініціативними та соціально пасивними, не беруть участь у громадській діяльності, уникають прийняття самостійних рішень і не вміють брати на себе відповідальність. Серед групи респондентів з нормотиповим розвитком такий рівень розвитку організаторських здібностей виявлено у 8,33% опитаних ($\chi^2 = 26.61$; $p = 0$). У групі респондентів з нормотиповим розвитком більш розповсюдженим є середній рівень організаторських здібностей (63,54%), серед групи респондентів з інтелектуальними порушеннями його виявлено у 15,63% опитаних. Старші школярі, які мають середній рівень організаторських здібностей вміють відстоювати свою думку, здатні до планування своєї роботи, проте потенціал їх здібностей не відрізняється високою стійкістю. Організаторські здібності необхідно розвивати та вдосконалювати.

Низький рівень розвитку організаторських здібностей виявлено у 13,54% опитаних респондентів з інтелектуальними порушеннями та 4,17% респондентів з нормотиповим розвитком. Такі діти не здатні приймати самостійні рішення та брати за них відповідальність, проявів ініціативи в суспільній діяльності не спостерігаються, вони є соціально пасивними. Спланувати та організувати діяльність їм вкрай складно, вони не здатні здійснювати самоконтроль.

Високий рівень розвитку організаторських здібностей виявлено тільки у групі респондентів з нормотиповим розвитком (23,96%). Такі діти активно займаються громадською діяль-

ністю, допомагають близьким, друзям, виявляють ініціативу у спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення у складній ситуації. Все це вони роблять не з примусу, а відповідно до внутрішніх спонукань.

Дуже високого рівня організаторських здібностей не виявлено в жодного з респондентів обох груп. Означене вказує на те, що рівень розвитку комунікативних здібностей у старшокласників є вищим, ніж організаторських.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, попри загальну тенденцію у старшому шкільному віці до зниження схильності до асоціальної, антисоціальної та конформістської поведінки серед респондентів з інтелектуальними порушеннями та нормотиповим розвитком, спостерігаємо наявність різної мотивації до вчинення асоціальних дій та вчинків старшими школярами. Такі дії та вчинки старші школярі з нормотиповим розвитком здійснюють, переважно, для звернення на себе уваги до себе оточуючих. Натомість подібні дії та вчинки старші школярі з інтелектуальними порушеннями здійснюють неусвідомлено, як наслідок порушень нейродинаміки, високої конформності та сугестивності. Старшим школярам з інтелектуальними порушеннями притаманні труднощі комунікативної взаємодії та виразні порушення організаторських здібностей, що виявляються в невмінні планувати та контролювати діяльність, приймати рішення та покладати на себе відповідальність за їх виконання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки. Курс лекцій. Київ : МАУП, 2006. 88 с.
2. Коваленко В. Є. Особливості діяльнісно-поведінкового компонента соціалізованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2022. № 1(105). С. 30–42.
3. Миронова С. П. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх учителів до корекційної роботи в освітніх закладах для дітей з вадами інтелекту : автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2007. 36 с.
4. Синьов В. М., Бистрова Ю. О., Коваленко В. Є. Висвітлення проблеми емоційноповедінкових порушень в осіб з інтелектуальною недостатністю в українській психолого-педагогічній науці. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2019. №13. С. 242–256.
5. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ : «МП Леся», 2010. 779 с.
6. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
7. Kovalenko V., Syniov V., Peretiaha L., Halii A. The current state of involvement of children with special educational needs in out-of-school education in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. 10(42). P. 31–42.
8. Kovalenko V., Bystrova Yu., Kazachiner O. Social and pedagogical support of children with disabilities in conditions of general secondary educational establishments. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. 2022. Vol. 12(3). P. 101–114.
9. Kovalenko V., Bystrova Yu., Sinopalnikova N. Features of understanding and emotional attitude toward the moral and social norms of pupils with intellectual disabilities. *Laplace em Revista (International)*. 2021. Vol. 7. P. 575–588.

REFERENCES:

1. Bondarchuk, O. I. (2015) *Psykhologhiia deviantnoi povedinky* [Psychology of deviant behavior]. Kyiv : MAUP, 88 p. (in Ukrainian).
2. Kovalenko, V. Ye. (2022) Osoblyvosti diialnisno-povedinkovoho komponenta sotsializovanosti molodshykh shkoliariv z intelektualnymy porushenniamy [Peculiarities of the activity-behavioral component of socialization of younger schoolchildren with intellectual disabilities]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 1(105), 30–42 (in Ukrainian).
3. Myronova, S. (2007). Teoretyko–metodychni osnovy pidhotovky maybutnikh uchyteliv do korektsiynoyi roboty v osvithnikh zakladakh dlya ditey z vadamy intelektu [Theoretical and methodological foundations of training future teachers for correctional work in educational institutions for children with intellectual disabilities]. [avtoref. dys. d-ra ped. nauk]. Instytut spets. pedahohiky APN Ukrayiny. (in Ukrainian).
4. Syniov, V. M., Bystrova, Yu. O., Kovalenko, V. Ye. (2019) Vysvitlennia problemy emotsiinopovedinkovykh porushen v osib z intelektualnoiu nedostatnistiu v ukrainskii psykhologo-pedahohichnii nauksi [Elucidation of the problem of emotional-behavioral disorders in persons with intellectual disabilities in Ukrainian psychological and pedagogical science]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky)*, 13, P. 242–256. (in Ukrainian).
5. Syniov, V. M. (2010) *Psykhologo-pedahohichni problemy defektologii ta penitentsiarii* [Psychological and pedagogical problems of defectology and penitentiary]. Kyiv : «MP Lesia», 779 p. (in Ukrainian).
6. Khrystuk, O. L. (2014) *Psykhologhiia deviantnoi povedinky* [Psychology of deviant behavior]. Lviv : LvDUVS, 192 p. (in Ukrainian).
7. Kovalenko, V., Syniov, V., Peretiaha, L., Halii, A. (2021) The current state of involvement of children with special educational needs in out-of-school education in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 10(42), P. 31–42. (in English).
8. Kovalenko, V., Bystrova, Yu., Kazachiner, O. (2022) Social and pedagogical support of children with disabilities in conditions of general secondary educational establishments. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. Vol. 12(3). P. 101–114. (in English).
9. Kovalenko, V., Bystrova, Yu., Sinopalnikova, N. (2021) Features of understanding and emotional attitude toward the moral and social norms of pupils with intellectual disabilities. *Laplage em Revista (International)*. Vol. 7. P. 575–588. (in English).